

NÁSTROJ POSILŇOVANIA NÁRODNÉHO DUCHA? PODOBY MÚZEÍ NA SLOVENSKU V OBDOBÍ EXISTENCIE SLOVENSKEHO ŠTÁTU

Miroslav Palárik

Way of Strengthening the National Spirit? Forms of Museums in Slovakia during the Existence of the Slovak State

Abstract: The aim of the paper is to describe the potential role of museums in spreading state ideology and propaganda. It furthermore attempts to answer the question of whether objects in Slovak museums could serve to strengthen love and devotion towards the State and nation, as well as encourage national awareness. The paper also focuses on exploring the extent to which the documentation of the present has been undertaken in the largest Slovak museums in Bratislava and Turčiansky Svätý Martin. Research was conducted in the Archives and in incremental books of these museums.

Keywords: Culture – Slovak State – museums – documentation of the present

Contact: Mgr. Miroslav Palárik, PhD.; Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra histórie; Hodžova 1, 949 01 Nitra, Slovensko; mpalarik@ukf.sk

Úvod

Medzinárodná kríza z konca 30. rokov 20. storočia naplno zasiahla do dejín medzivojnového Československa.¹ Mnichovská dohoda, vyhlásenia autonómie Slovenska a Viedenská arbitráž spôsobili rozsiahle vnútropolitické i územné zmeny v krajine, ktorá bola označovaná ako ostrov demokracie v strednej Európe. Následný vývoj na Slovensku smeroval k presadeniu autoritatívneho režimu jednej politickej strany – Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (od decembra 1938 s prídavkom – strana slovenskej národnej jednoty). Krátke, iba šesťmesačné obdobie trvania Česko-Slovenskej republiky, využili predstavitelia tejto politickej strany na výrazné obmedzenie občianskych a ľudských práv a to pod rúskom zjednocovania politického a národného života.² V marci 1939 došlo pod tlakom Adolfa Hitlera k rozpadu Česko-Slovenskej republiky a vzniku Slovenského štátu a Protektorátu Čechy a Morava, ktorý sa stal súčasťou ríše. Nastupujúca politická

elita so sebou priniesla i vlastné predstavy o ideálnom fungovaní štátu, ktoré vychádzali z katolicizmu a boli obohatené o prvky nacistickej a fašistickej ideológie.³ Jej tvorcom bol Štefan Polakovič⁴. Dôraz sa začal klásť na presadzovanie nacionalizmu, antisemitizmu (v akejkolvek podobe), korporativizmu a totalitarizmu (v zmysle uprednostňovania národa pred záujmami jednotlivca).⁵ Politickí reprezentanti mali isté predstavy i o umení a kultúre, ich podobe, limitoch a možnostiach vplyvu na občanov. Avšak, tak ako vo vládnej strane pretrvávali neustále konfrontácie medzi umierneným a radikálnym krídlom v názoroch na rôzne aspekty života v štáte, tak aj v kultúrnej oblasti sa prejavovala značná rozpoltenosť a ideový eklekticismus. Vlasta Jaksicsová upozorňuje, že špecifikom režimu na Slovensku po marci 1939 bolo poskytnutie priestoru umelcom na prezentáciu názorov, ktoré sa nie vždy zhodovali s predstavami hlavnej politickej línie. Na rozdiel od nemeckého protektora, teda bola slovenskej politickej reprezentácii cudzia totalitná kontrola kultúry.⁶ S týmto tvrdením

¹ Príspevok je čiastkovým výstupom projektov: APVV-17-0199: Kultúrny produkt regionálneho múzea v kontexte objektívnej spoločenskej potreby: Život v totalite v rokoch 1939–1945; KEGA č. 037UKF-4/2018: Nitra a nitriansky región v čase totality 1939–1945; VEGA č. 1/0093/18: Od demokracie k autoritárstvu. Zmeny slovenskej spoločnosti počas autonómie (1938–1939) na príklade Ponitria.

² K problematike vývoja v období autonómie Slovenska pozri napríklad: Valerián BYSTRICKÝ, *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*, Bratislava 2008; Róbert ARPÁŠ, *Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vývrcholenie politického zápasu HSLŠ o autonómiu Slovenska*, Bratislava 2011; Ján MITÁČ (ed.), *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938–1945*, Bratislava 2011; Valerián BYSTRICKÝ – Miroslav MICHELA – Michal SCHVARC a kol., *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie Česko-Slovenska*, Bratislava 2010.

³ K tomu pozri napríklad: Michaela LENČEŠOVÁ, *Comeback Štefana Polakoviča po vzniku Slovenskej republiky. K Polakovičovmu hľadaniu zmyslu slovenských dejín 20. storočia*, in: Milan BELEJ – Peter KERESTEŠ – Miroslav PALÁRIK (eds.), *Míľniky 20. storočia v regióne Nitrianskeho kraja*, Nitra 2018, s. 214–227; Miloslav SZABÓ, *Klérofašisti. Slovenskí kňazi a pookúšenie radikálnej politiky (1935–1945)*, Bratislava 2019.

⁴ Štefan POLAKOVIČ, *K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje*, Turčiansky Svätý Martin 1939; Martin PEKÁR, *Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu*, in: Martina FIAMOVIČ – Ján HLAVINKA – Michal SCHVARC a kol., *Slovenský štát 1939–1945: predstavy a realita*, Bratislava 2014, s. 137–152; Anton HRUBOŇ, *Slovenský národný socializmus v koncepciách Štefana Polakoviča a Stanislava Mečiara (Dva návrhy posolzburského smerovania prvej Slovenskej republiky)*, in: Anton HRUBOŇ (ed.), *Slovensko v rokoch neslobody 1938–1989 II. Osobnosti známe – neznáme*, Bratislava 2014, s. 20–34.

⁵ Porovnaj: M. PEKÁR, *Štátna ideológia*, s. 143.

⁶ K tomu pozri: Vlasta JAKSICOVÁ, *Kultúra v dejinách (Dejiny v kultúre)*, Bratislava 2012, s. 169 an.

však nemožno úplne súhlasiť. Snahy o kontrolu a presadenie ideí vládnucej strany tu vždy boli, ako to častokrát ukazujú zákulisné informácie.⁷ Do veľkej miery však záležalo na kontaktoch jednotlivcov, ich odvahe vzdorovať i za cenu existenčných problémov a schopnostiach vyjadriť svoj názor v náznačkoch, inotajoch.

Kultúrno-osvetové a pamäťové inštitúcie mali v systéme šírenia ideologických myšlienok zaujímať popredné miesta. Úlohou malo byť šírenie ideí vládnej moci medzi ľuďmi, vtlačanie pečate radikalizmu do širokých vrstiev spoločnosti a vytvorenie konformnej, sivej masy strane oddaných občanov. Bola to úloha značne náročná, vzhľadom na vzdelanostnú, sociálnu, náboženskú, ideovú a národnostnú rozdielnosť obyvateľov republiky. Jednou z pamäťových inštitúcií, ktoré mali byť súčasťou štátnej osvetovej mašinérie, bolo i múzeum. Táto inštitúcia bola v danom období stále verejnosťou vnímaná ako chrám minulosti, slovami Miloša Řezníka a Martina Schulza Wessela „*médiom spomienkovej kultúry*“⁸. V prípade šírenia národného príbehu vedúceho k úplnej národnej emancipácii mohli byť teda ideálnymi ústavmi, keďže opatrovali pamiatky minulosti. Väčšina múzeí sa však profilovala v 19. storočí v prostredí monarchie a zbierala pamiatky s ambíciou vytvárať národný príbeh⁹ niekoho iného než Slovákov.¹⁰ Výnimku tvorilo múzeum v Turčianskom Svätom Martine a, samozrejme, ústavy založené po roku 1918. Z hľadiska interpretácie histórie, ako upozorňuje Adam Hudek, poslúžila súdobým dejepiscom nová definícia slovenských dejín, založená na popise historických udalostí odohrávajúcich sa na „národnom území“ Slovákov, a tiež chápanie členov národa ako prostého slovenského ľudu¹¹, ktoré priniesol František Hrušovský v syntéze slovenských dejín¹². Národný príbeh bolo v období existencie Slovenskej republiky potrebné ukončiť v politikmi toľkokrát zdôrazňovanom „samostatnom“ Slovenskom štáte. To však bol problém. Aby príbeh mohol byť vo výstavnom priestore dokončený, bolo nutné koncentrovať

sa na dokumentáciu súčasnosti. Boli však na to múzeá pripravené? Na túto otázku nie je v súčasnosti možné jednoznačne odpovedať, nakoľko výskum v tejto oblasti zatiaľ neprebehol. Príspevok je prvou sondou do problematiky dokumentácie súčasnosti v slovenských múzeách v období rokov 1939–1945. Keďže vykonať prieskum vo všetkých v danej dobe existujúcich múzeách by bolo značne náročné, sústredil som sa na sledovanie tohto typu dokumentácie v dvoch vtedy najväčších múzeách na Slovensku a to Slovenskom národnom múzeu v Turčianskom Svätom Martine a Slovenskom múzeu v Bratislave. V štúdiu sa tiež pokúsim odpovedať na nasledovné otázky: Boli slovenské múzeá schopné prevziať úlohy širiteľa národného príbehu a štátnej ideológie? Mala o ne väčšinová spoločnosť záujem? Aký bol ich význam pre rodiaci sa štát a novú politickú garnitúru? V príspevku sa tiež budem snažiť osvetliť dôvody zmien v oblasti múzejníctva po marci 1939.

Stručný náčrt vplyvu politickej moci na umeleckú tvorbu v období Slovenskej republiky

Cieľom predstaviteľov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany bolo, v duchu praktík autoritárskych a totalitných režimov, zglajchšaltovanie života obyvateľov Slovenska. Vzorom sa v mnohých oblastiach života stávalo nacistické Nemecko, ktoré sa šírením „*Kulturpolitik*“ v satelitných štátoch snažilo ovplyvniť široké masy obyvateľstva. Predpokladom na naplnenie týchto zámerov bolo podpísanie dohody o kultúrnej spolupráci, ktorej nosnou časťou bola výmena kultúrneho potenciálu s nemeckým protektorom.¹³ Snaha o propagáciu nemeckej kultúrnej tvorby na Slovensku zasiahla výstavnú, divadelnú, filmovú alebo hudobnú scénu¹⁴. Jednostranná orientácia slovenskej umeleckej tvorby a kultúry sa však nestretávala so všeobecným súhlasom zo strany odbornej verejnosti. Niektorí, hoci ich hlasy sa predstavitelia oficiálneho

⁷ Monika KAPRÁLIKOVÁ, *Elán vo vojnovnej Bratislave: podoba a okolnosti vydávania časopisu v rokoch 1939–1944*, in: Slovenská literatúra, 2015, roč. 62, č. 1, s. 8–9.

⁸ Miloš ŘEZNÍK – Martin SCHULZE WESSEL, *Múzeum jako médium histoire croisée Němců, Čechů a Slováků*, in: Dušan KOVÁČ – Miloš ŘEZNÍK – Martin SCHULZE WESSEL (eds.), *Muzealizace dějin v česko-německo-slovenském kontextu*, Praha 2017, s. 14.

⁹ K národnému príbehu pozri napríklad: Adam HUDEK, *Najpolitickjšia veda. Slovenská historiografia 1948–1989*, Bratislava 2010, s. 11 an.; László VÖRÖS, *Analytická historiografia verus národné dejiny. „Národ“ ako sociálna reprezentácia*, Pisa 2010, s. 3 an.; Zuzana HASAROVÁ, *Nový sviatok v kalendári komunistického režimu. K formovaniu osláv československo-sovietskeho vzťahu na konci 40. rokov 20. storočia*, in: Studia Historica Nitriensia, 2016, roč. 20, č. 1, s. 135–160.

¹⁰ Ľubomír LIPTÁK, *Múzeá a historiografia na Slovensku do roku 1918*, in: Zborník Slovenského národného múzea, 1987, roč. 81, História – 27, s. 273–289; Ľubomír LIPTÁK, *Múzeá a historiografia na Slovensku v rokoch 1918–1945*, in: Zborník Slovenského národného múzea, 1989, roč. 83, História – 29, s. 209–225.

¹¹ Adam HUDEK, *Historik František Hrušovský: žiak Václava Chaloupeckého ako tvorca ľudáckej koncepcie slovenských dejín*, in: Milan DUCHÁČEK – Jitka BÍLKOVÁ a kol., *Václav Chaloupecký a generace roku 1914: otazníky české a slovenské historiografie v éře první republiky*, Liberec – Praha – Turnov 2018, s. 124.

¹² František HRUŠOVSKÝ, *Slovenské dejiny*, Turčiansky Svätý Martin 1939.

¹³ Stanislav DRAGŮN, *Nemecko-slovenská dohoda z roku 1942 o spolupráci na kultúrnom poli a jej realizácia v praxi*, Historický časopis, 2007, roč. 55, č. 3, s. 559–576; Michal SCHVARC – Ľudovít HALLON, *Nemecká kultúrna politika na Slovensku v rokoch 1939–1945. Náčrt problematiky*, in: Peter SOKOLOVIČ (ed.), *Život v Slovenskej republike – Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IX.*, Bratislava 2011, s. 259–284.

¹⁴ Miroslav PALÁRIK, *Sväz slovenských múzeí v období slovenského štátu 1939–1945*, Nitra 2011; Vladimír ŠTEFKO, *Slovenské činoherné divadlo 1938–1945: Pokus o načrtnutie problematiky*, Bratislava 1993; Miroslav PALÁRIK, *Divadelníctvo v Nitre v rokoch 1939–1945*, Studia historica Nitriensia, 2017, roč. 21, č. 2, s. 366–430; Alena MIKULÁŠOVÁ – Miroslav PALÁRIK, *Nitrianske kiná v období druhej svetovej vojny*, Historický časopis, 2015, roč. 63, č. 2, s. 291–312; Petra HANÁKOVÁ, *Udávať, dozerať a trestať. Slovenské kino 1939–1945 v policajných a iných archívoch*, in: Martin KAŇUCH (ed.), *Film a kultúrna pamäť*, Bratislava 2014, s. 114–127; Martin CIEL, *Film a politika. Ideológia a propaganda v slovenskom filme 1939–1989*, Bratislava 2017; Ivan KAMENEC, *Kultúrne paradoxy vo vzťahoch medzi satelitom a veľmocou. Slovenská kultúra pod nemeckým „ochranným patronátom“*, in: Ivan KAMENEC, *Spoločnosť, politika, historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*, Bratislava 2009, s. 119; Martin HETÉNYI, *Niektoré aspekty kultúrnej, umeleckej a osvetovej činnosti mesta Nitra v rokoch 1939–1945*, Konštantínove listy, 2015, roč. 8, č. 2, s. 78–87; Miroslav PALÁRIK – Alena MIKULÁŠOVÁ, *Libri prohibiti. Zásahy politiky do knižnej produkcie a knižničných fondov počas druhej svetovej vojny na príklade mesta Nitra*, Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, roč. 4, č. 2, s. 117–137; Vladimír DRAXLER, *Slovenský rozhlas 1938–1945*, Acta Universitatis Carolinae – Studia territorialia, 2013, č. 1–2, s. 141–175.

smerovania snažili prekričať, videli východisko v orientácii na viaceré krajiny, aby sa umelecká tvorba prejavila v celej jej košatosti.¹⁵ Priame nasledovanie myšlienok nacionálneho socializmu šíreného z nemeckej ríše chcela vládna moc presadiť aj prostredníctvom oficiálnych proklamácií čo najväčšieho počtu umelecky činných a známych osobností kultúrneho života. V tomto duchu bol spísaný tzv. Lomnický manifest v roku 1940.¹⁶ Predstavy vládnej moci o podobe slovenskej umeleckej tvorby sa snažili jej reprezentanti implantovať do praxe aj rôznymi apelmi v časopisoch, ktoré kritizovali nezrozumiteľnosť diel niektorých slovenských umelcov, najmä tých, ktorí sa vydali „vlastnou cestou“. Požiadavkou doby bolo tvoriť diela všeobecne prístupné a najmä zrozumiteľné čo najširšiemu publiku, naplňajúce prísne ideologické kritériá mravnej čistoty a národnej hrdosti. Týkalo sa to najmä výtvarného umenia, kde sa dôraz kládol na „nábožensko-ideologický a politicko-didaktický rozmer diela“¹⁷. Z literárnej tvorby pod zmiernené tendencie spadala poézia. Snaha o umeleckosť, invenciu a kreativitu, ktorá odlišovala jednotlivých autorov, bola vnímaná negatívne, pretože bola väčšinovému publiku údajne nezrozumiteľná.¹⁸ Snahu o ovplyvňovanie umeleckej tvorby na Slovensku dokumentujú aj vyjadrenia literárneho historika a kritika Andreja Mráza v článku s názvom: *Chápanie umenia*, ktorý vyšiel v roku 1942 na stránkach časopisu *Elán*. Predmetná stať je kritikou prijímateľov, ale aj „objednávateľov“ umenia, ktorí nemali jasnú predstavu o umení, nechápali ho v náležitých súvislostiach a neboli schopní vnímať využitú symboliku umeleckého diela a napriek tomu: „... žiadali od nich lokajské služby. Čomu majú slúžiť? Náročný zákonodarca neodpovie ti na takúto otázku. On len čosi počul, čosi počítal, akési heslovité výkriky udierali sa mu do uší, všetko to naplnilo ho ukrutným sebavedomím a dnes umelcom chce predpisovať ... netajme si, u nás je dnes veľa ambícií nepovolaných zasahovať do umení ... O pomýlenom postoji k umeniam dozvedáš sa často v rozhovore s jednotlivcami, na divadelných predstaveniach, na koncertoch, na výstavách, pri počúvaní úsudkov o knihách a všade inde. ... no čitateľskí, divadelní a iní umeleckí horlivci neuspokojujú sa u nás hundraním po kútoch, v úzkom kruhu seberovných, oni idú aj na verejnosť. Raz im denné noviny dali možnosť v knižnej ankete hlasovať o knihách, prečo by im teraz nedali možnosť na iný spôsob vynášať úsudky o umení.“¹⁹ Vládna moc si našla aj v tejto sfére prisluhovačov, ktorí boli, za výhody zo strany

štátu, ochotní plniť ideologické požiadavky „objednávateľ“a“. Bola to však „deravá totalita“²⁰, ktorá síce chcela usmerňovať, ale nevedela ako a vlastne ani akým smerom. Úloha štátost strany v tomto prípade bola o to zložitejšia, že samotná umelecká sféra bola značne rozpoltená, lavírujúca medzi politikou, presvedčením a svedomím jednotlivých autorov. Samozrejme, existovala aj skupina umelcov, ktorí sa nepodvolili ideologickému dozoru a v tomto období sa radšej umelecky odmlčali.²¹

Zmeny v múzejníctve a pamiatkovej starostlivosti po vzniku slovenského štátu

Po vyhlásení Slovenského štátu 14. marca 1939 došlo na Slovensku k zásadnejším zmenám v oblasti starostlivosti o kultúrne pamiatky. Dovtedajšia dvojkoľajnosť v pamiatkovej starostlivosti bola odstránená, pretože v zmysle vládneho nariadenia č. 29/1939 zo dňa 24. marca 1939 zanikol Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, respektíve sa stal súčasťou Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave (ďalej MŠANO).²² Pod zmiernené ministerstvo spadali všetky záležitosti školstva, ochrany pamiatok, organizácie múzejníctva a archívnictva a tiež umenia, štátneho nakladateľstva a kultov.²³ Bolo aj najvyšším orgánom štátnej správy vo veciach kultúry a osvety verejného života. Jednotnému vedeniu boli podriadené všetky okresné a mestské osvetové komisie, ktoré spadali pod Ústrednú osvetovú komisiu pri MŠANO. Pod kuratelou týchto komisií patrila dozor nad divadlami, kinematografiou a knižnicami.²⁴ Na ministerstve sa vytvoril systém odborov a príslušných pomocných úradov, ktoré usmerňovali činnosť v jednotlivých oblastiach školstva, vedy a kultúry.²⁵ Odbor pamiatok a múzeí prináležal pod patronát V. odboru – umenie a osveta. Sekčným šéfom pre otázky múzeí, múzejníctva a ochrany pamiatok sa stal Vladimír Wagner²⁶, kunsthistorik a pamiatkar. V danej oblasti mal bohaté skúsenosti, pretože v medzivojnovom období pôsobil ako jeden z pracovníkov Štátneho referátu na ochranu pamiatok.²⁷

Následky marcových udalostí roku 1939 sa, pochopiteľne, premietli aj do fungovania organizácie, ktorá na dobrovoľnej báze zastrešovala múzejníkov v spoločnej republike. *Sväz československých múzeí* sa rozpadol. Spájania pracovníkov v múzeách sa chopili zamestnanci Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine, jedného z najväčších múzejných pracovísk na Slovensku. Kým bratislavské múzeá

¹⁵ JŠK, *Otázky nateraz bez odpovede*, Kultúra, 1941, roč. 13, č. 7–8, s. 325–327.

¹⁶ Konferencia kultúrnych pracovníkov sa uskutočnila v Tatranskej Lomnici na konci augusta 1940. Záverom z diskusie, ktorej sa zúčastnili aj niektorí poprední slovenskí umelci a predstavitelia kultúrneho života, medzi inými aj: Valentín Beniák, Ján Smrek, Andrej Žarnov, Milo Urban, Vladimír Rolko alebo Henrich Bartek, bolo presadzovanie slovenského národného socializmu v širokej sfére kultúrneho života. O tom bližšie: I. KAMENEC, *Zmietanie sa medzi politikou*, s. 135–136.

¹⁷ O situácii vo výtvarnom umení pozri bližšie: Katarína BAJCUROVÁ, *Umenie – štát – umelci*, in: Katarína BAJCUROVÁ – Petra HANÁKOVÁ – Bohunka KOKLESOVÁ, *Sen x skutočnosť. Umenie & propaganda 1939–1945*, Bratislava 2017, s. 22 an.

¹⁸ Janko ALEXÝ, *Čo s našim moderným umením?*, Kultúra. Revue slovenskej katolíckej inteligencie, 1940, roč. 12, č. 1–2, s. 40–43.

¹⁹ Andrej MRÁZ, *Chápanie umenia*, *Elán*, 1942, roč. 13, č. 9, s. 1–2.

²⁰ I. KAMENEC, *Zmietanie sa medzi politikou*, s. 138.

²¹ Pozri: I. KAMENEC, *Zmietanie sa medzi politikou*, s. 133 an.

²² Slovenský zákonník, 1939, s. 30–31.

²³ M. PALÁRIK, *Sväz slovenských múzeí*, s. 32 an.

²⁴ BEZ AUTORA, *Z činnosti Okresnej osvetovej komisie v Levoči*, *Slovák*, 1943, roč. 25, č. 11, s. 6.

²⁵ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), Inventár k fondu Ministerstvo školstva a národnej osvety 1938–1945, s. 2–3.

²⁶ Viac o tejto osobnosti pozri: Ingrid CIULISOVÁ, *Vladimír Wagner, prvý slovenský pamiatkar*, *Pamiatky a múzeá*. Revue pre kultúrne dedičstvo, 1995, roč. 44, č. 1, s. 68–70.

²⁷ Archív Slovenského národného múzea v Bratislave (ďalej ASNM v BA), fond (ďalej f.) *Zväz slovenských múzeí* (ďalej ZSM), 1939–1959, kr. 1, Zápisničná kniha Zväzu slovenských múzeí, s. 9.

(Slovenské vlastivedné múzeum, Zemedelské múzeum s Lesnícko-loveckým múzeom ako jeho autonómnu zložkou)²⁸ prežívali krízu, ktorá vyvrcholila ich zlúčením do jedného ústavu s názvom Slovenské múzeum v Bratislave²⁹, martinské múzeum malo v tom čase vytvorené všetky predpoklady na to, aby tu pôsobiaci múzejníci dokázali nielen odborne, ale aj personálne zvládnuť náročnú agendu riadenia oblasti múzejníctva. Na jeho pôde totiž pôsobili významné osobnosti, akými boli napríklad Ján Geryk³⁰, Mária Jeršová³¹, ale aj rozporuplná osobnosť – Pavol Florek³², ktorý sa postavil na čelo organizácie ako jej výkonný predseda. K nim sa pridali aj ďalší pracovníci, ako napríklad Miloš Jurkovič³³, Alžbeta Güntherová-Mayerová³⁴ alebo Ľudmila Kraskovská³⁵, ktorí pôsobili v Bratislave. Ich spoločnou víziou bolo vyriešiť aspoň niektoré z fundamentálnych problémov slovenského múzejníctva a tak zabezpečiť jeho kvalitatívne pozdvihnutie. Kým v prípade návrhov riešenia pálčivých problémov slovenského múzejníctva sa im v niektorých prípadoch podarilo nájsť východiská, celá agenda často zlyhávala v praktickom uplatňovaní rozhodnutí predsedníctva novovzniknutého Zväzu slovenských múzeí. V tomto smere zväzovým pracovníkom nepomáhala ani skutočnosť, že organizácia nebola inštanciou ministerstva školstva a tak, podobne ako tomu bolo v mezivojnovom období, väčšina rozhodnutí Zväzu zostala len v deklaratívnej podobe.³⁶

Prejavom antisemitského postoja politických predstaviteľov štátu bolo zatvorenie prešovského Židovského múzea, ktoré vzniklo v roku 1928.³⁷ Prístup vedúcich členov Zväzu slovenských múzeí k otázke osudu tohto múzea a jeho zbierok poukazuje na možnosti a limity, ktoré ponúkal občanom vtedajší režim. Napriek skutočnosti, že ústav, na čele s Eugenom Bárkányim³⁸, mal ambíciu stať sa členom vtedy ešte len zakladajúceho sa Zväzu slovenských múzeí, organizácia jeho zatvorenie len vzala na vedomie.³⁹ Proklamácie členov Zväzu odrážajúce nesúhlas s takýmto postupom úradov sa nekonali. Na druhej strane však Zväz vyvinul aktivitu smerom k MŠANO, aby prostredníctvom svojich zamestnancov zabezpečilo zbierky múzea pred rozkradnutím alebo zničením. Ministerstvo žiadosti vyhovel s odôvodnením, že zbierky „...sú dôležitým dokumentom histórie *expanzívnosti* (podčiarkol – M. P.) *Židov na Slovensku už v minulosti...*“.⁴⁰

Múzeá v slovenskom štáte – predstavy a realita

Predstavitelia politickej moci, spolu s pracovníkmi najmä v menších múzeách⁴¹, ustrnuli vo svojich predstavách o múzeu ako inštitúcii niekde v druhej polovici 19. storočia, chápali ich v duchu idey zhromaždisk dokumentov minulosti národa.⁴² Dokazuje to aj vyjadrenie Jozefa Tisa pri

²⁸ K tomu pozri: Elena MACHAJDÍKOVÁ, *Slovenské národné múzeum a jeho predchodcovia v Bratislave počas druhej svetovej vojny alebo Inter arma silent musae*, in: Gabriela PODUŠELOVÁ – Viera MAJCHROVIČOVÁ (eds.), *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*, Bratislava 2015, s. 15–29. Mária HALMOVÁ, *Muzeálna slovenská spoločnosť a Slovenské národné múzeum v rokoch 1939–1945*, in: Gabriela PODUŠELOVÁ – Viera MAJCHROVIČOVÁ (eds.), *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*, Bratislava 2015, s. 5–14.

²⁹ Zlúčenie pracovísk do jedného celku bolo skôr politickým ako praktickým rozhodnutím. Je síce pravda, že celé mezivojnové obdobie bolo Slovenské vlastivedné múzeum v Bratislave bez stálych priestorov, ale ani po spojení týchto ústavov sa tieto problémy nevyriešili. Skutočný dôvod je treba vidieť v tom, že Zemedelské múzeum bolo baštou agrárnej strany, po zastavení činnosti viacerých politických strán v závere roka 1938 preto ústav, ktorý bol oporou tejto strany na Slovensku už nemal opodstatnenie. Slovenské vlastivedné múzeum v Bratislave zase poskytovalo priestor najmä českej vzdelanej elite pôsobiacej na miestnej univerzite. Potom ako sa režim obrátil proti Čechom na Slovensku a viacerí ho museli opustiť, ani bratislavské vlastivedné múzeum už nemalo význam umelo udržiavať pri živote.

³⁰ K osobnosti Jána Geryka pozri napríklad: Štefan BARANOVIČ, *Ján Geryk (1892–1978)*, in: Zborník Slovenského národného múzea v Martine, 1992, roč. 86, Etnografia – 33, s. 11–21.

³¹ K osobnosti Márie Jeršovej pozri napríklad: Štefan BARANOVIČ, *Mária Jeršová–Opočenská 1899–1978. Život a dielo. Edícia medailóny*, zv. VI., Bratislava 1989.

³² Pavol Florek bol historik, múzejník, poslanec za Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu v Sneme Slovenskej republiky a predseda jej miestnej pobočky v Turčianskom Svätom Martine. Jeho odborné historické a muzeologické znalosti nemožno spochybňovať. Reputáciu si však pokazil najmä politickou agilítou. Bol oddaným prívržencom štátnej ideológie, čo dával otvorene najavo aj v múzeu. Po vojne emigroval s rodinou do Talianska. Po návrate bol súdený v rámci retribučného súdnicstva. Súd ho nepotreštal odňatím slobody, ale musel prejsť tzv. prevýchovou, čo znamenalo prácu vo výrobe a mimoriadne vojenské cvičenie. Bližšie o tom pozri: Augustín MAŤOVČÍK, *Príspevok k životopisu Pavla Florka*, in: Augustín MAŤOVČÍK (ed.), *Biografické štúdie*. 23/1996, Martin 1996, s. 171–177; M. HALMOVÁ, *Muzeálna slovenská spoločnosť*, s. 5–14; Marcel LALKOVIČ, *Pavol Florek – prvý predseda Zväzu slovenských múzeí*, in: Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, Martin 1995, s. 78–85; Eva KRÁLIKOVÁ, *Pavol Florek. Spomienka k 100. výročiu narodenia (25. 3. 1895–11. 5. 1963)*, in: Zborník Slovenského národného múzea, 1995, roč. 89, Etnografia – 36, s. 153–155.

³³ K osobe Miloša Jurkoviča pozri napríklad: Jozef VONTORČÍK, *Výnimočná múzejnícka osobnosť Ing. Miloš Jurkovič*, Múzeum, 2000, roč. 46, č. 4, s. 47–48; Ján PODOLÁK, *Ing. Miloš Jurkovič (1900–1987)*, in: *Agrikultúra*, 1989, roč. 22, s. 7–10.

³⁴ K osobnosti Alžbety Güntherovej-Mayerovej pozri napríklad: Barbora PEKARIKOVÁ, *K storočnici Alžbety Güntherovej-Mayerovej (1905–1973)*, in: Zborník Slovenského národného múzea, 2005, roč. 99, Etnografia – 46, s. 109–115. O práci Güntherovej-Mayerovej pre štát v akcii dražieb zhabaného židovského majetku pozri: Miroslav PALÁRIK, *Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny*, in: *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515–534.

³⁵ Katarína TOMČIKOVÁ, *Ľudmila Kraskovská. Edícia medailóny*, Bratislava 1999.

³⁶ O problematike činnosti Zväzu slovenských múzeí v rokoch 1939–1945 pozri bližšie: Miroslav PALÁRIK, *Múzejníctvo v Slovenskom štáte*, in: Egon WIEDERMANN (ed.), *Studia Historica Nitriensia* 14, Nitra 2008, s. 295–311.

³⁷ Eugen SABÓL, *Bývalé Židovské múzeum v Prešove*, Múzeum, 1955, ročník 2, č. 4, s. 51–53.

³⁸ Jana ŠVANTNEROVÁ, *Udalosti z dejín Židovského múzea v Prešove a zo života jeho hlavných aktérov v kaleidoskope osmičkových výročí*, in: Daniel HUPKO – Luděk BENEŠ (eds.), *Dokumentácia „osmičkových“ výročí v slovenských a českých múzeách. Rok 1918 a tie ostatné*, Banská Bystrica 2018, s. 186–217.

³⁹ ASNM v BA, fond ZSM, 1939–1959, kr. 2/1. List Muzeálnej slovenskej spoločnosti č. 1854/39 adresovaný správam 24 múzeí zo dňa 6. 12. 1939. V zozname bolo spísaných 25 múzeí, vyčiarknuté bolo Židovské múzeum v Prešove.

⁴⁰ ASNM v BA, fond ZSM, 1939–1959, kr. 2/2, list Prezídia ministerstva školstva a národnej osvety adresovaný Predsedníctvu vlády v Bratislave pod č. 16.001/42 – prez. dňa 17. 4. 1942.

⁴¹ Dokazovali to revízie správy z jednotlivých múzeí, ktoré vypracovávali odborníci poverení touto činnosťou Zväzom slovenských múzeí. Pozri: Miroslav PALÁRIK, *Výročné zjazdy a kurzy Zväzu slovenských múzeí a ich vplyv na ďalší rozvoj slovenského múzejníctva v rokoch 1940–1945*, in: Egon WIEDERMANN (ed.), *Studia Historica Nitriensia* 15, Nitra 2011, s. 335–354.

⁴² K tomu pozri: Anna GREGOROVÁ, *Múzeá a múzejníctvo*, Martin 1984, s. 56–57.

príležitosti vyhlásenia programu vlády Slovenskej krajiny vo februári 1939, kde zdôraznil: „...Doterajšie historické a národné hodnoty hodláme zachovať zvýšenou ochranou svojich národných a umeleckých pamiatok a ich sústredením v Slovenskom národnom múzeu...“⁴³ Je príznačné, že si v tejto reči spomenul predseda vládnucej strany na najstaršie slovenské múzeum a ostatné, hoci vekovo podobné, ale zakladané na inom národnom príbehu, sa do vyhlásenia nedostali. Šíreniu tohto obrazu napomáhala skutočnosť, že v tom čase neexistovala žiadna legislatívna norma, ktorá by definovala múzeum a náplň jeho činnosti. Napriek tejto skutočnosti sa múzeá v slovenskom štáte mali starať o posilňovanie nacionálneho cítenia, mali sa stať jedným z prostriedkov vlasteneckej výchovy⁴⁴, čím by sa zaradili medzi šíriteľov ideológie štátostrany a rôznych mýtov o ceste k samostatnosti Slovákov.⁴⁵ Zdôrazňovanie niektorých tém však vyvolávalo rozporuplné reakcie. Napríklad politikmi a historikmi akcentovaná veľkomoravská tradícia, v ktorej bola Veľká Morava predstavovaná ako prvý štát Slovákov⁴⁶, narážala, v prípade narácie o antagonizme Veľkomoravanov proti germánskym Frankom, na nesúhlas zo strany Nemecka. Téma preto nebola príliš vhodná na prezentovanie verejnosti, respektíve sa k nej muselo pristupovať veľmi citlivo. V opačnom prípade mohlo dôjsť ku konfliktom tak, ako tomu bolo v napríklad v divadelníctve, kde niektoré hry s veľkomoravskou tematikou museli byť z javísk stiahnuté.⁴⁷

Vzhľadom na vzdelanostné zloženie obyvateľov Slovenska – prevažná väčšina z nich dosiahla len základné vzdelanie⁴⁸, možno predpokladať, že pamäťové inštitúcie neboli medzi vyhľadávanými formami trávenia voľného času väčšinového obyvateľstva Slovenska. Najčastejšími návštevníkmi bola školopovinná mládež⁴⁹, čomu mali byť postupne prispôbené aj expozície v múzeách, aby forma odovzdania posolstva, v tomto prípade štátoideologického, bola čo najúčinnnejšia. Pre totalitné režimy je typické, že na šírenie svojej ideológie využívajú všetky druhy kultúrnych a osvetových zariadení ako prostriedky ľudovej výchovy.⁵⁰ Už koncom 30. rokov vykazovalo celkové ladenie expozícií a vnímanie zbierkového predmetu v sovietskom a nemeckom múzejníctve spoločné črty. Podľa

týchto koncepcií mali mať múzeá a expozície jednoznačne pedagogický a výchovný charakter, so snahou o ovplyvňovanie myslenia návštevníka. Múzeá vo vyššie uvedených krajinách sa stali ústavmi, ktoré prezentovali skôr politický, sociálny a hospodársky vývoj. Expozície mali pôsobiť ako učebnice, deliť sa na jednotlivé kapitoly a podkapitoly, pričom exponáty, doplnené rôznym pomocným materiálom, boli vnímané len ako sociálny alebo historický činiteľ. Expozície sa mali vzťahovať najmä na prítomnosť a na národnostné a občianske zaradenie návštevníka.⁵¹ Dôležitým aspektom reflektovaným vo výstavníctve bolo ukázať aktuálne výdobytky a pokrok, ktorý národ zaznamenal vďaka politickým predstaviteľom vládnuceho režimu. Tento spôsob exponovania bol teda v zásade odlišný od snahy o vyvolanie emócií u návštevníka, kde expozícia vytvárala historickú atmosféru, ukazovala minulosť pre ňu samu a nekládla až taký dôraz na výchovnú a pedagogickú stránku, hoci ju vyvolaním zážitku naplňala. Vyššie uvedený trend v múzejnom výstavníctve sa aplikoval najmä v Nemecku a práve Nemecko bolo štátom, z ktorého slovenskí múzejníci preberali inšpirácie⁵² a snažili sa ich zavádzať do praxe. Významná súdoba slovenská múzejníčka a kunsthistorička, Alžbeta Güntherová-Mayerová, navrhovala v článku „O súčasnom muzejníctve“, ktorý vyšiel v Časopise Muzeálnej slovenskej spoločnosti, preinštalovať expozície v slovenských múzeách v zmysle rešpektovania pedagogickosti. Vo svojich úvahách vychádzala z prác nemeckého profesora Jacob-Friese, ktorý presadzoval zavádzanie princípov pedagogiky do múzejnej praxe, čím sa umožňovalo využívanie múzeí na propagandistické ciele. Upozornila tiež na skutočnosť, že v slovenskom prostredí sa nevyužíva upozorňovanie návštevníka na rozdiely a spoločné črty príslušníkov jednotlivých etníc. Podobne sa Güntherová-Mayerová vyjadrovala i v príručke určenej pracovníkom v múzeách. V stati s názvom: „Inštalácia zbierok podľa moderných zásad muzeologických“ sa prikláňala k prvej popísanej možnosti inštalovania zbierok.⁵³ V tomto duchu mali byť následne preinštalované expozície v slovenských múzeách.⁵⁴ Je však nutné upozorniť, že išlo o vojnové obdobie, keď múzeá pracovali v provizórnych podmienkach. Množstvo expozícií bolo rozobratých, pretože si to vyžadovali

⁴³ Miroslav FABRICIUS – Katarína HRADSKÁ (eds.), *Jozef Tiso. Prejavy a články (1938–1944)*, Bratislava 2007, s. 83.

⁴⁴ Porovnaj: *Výhláška MŠANO zo dňa 30. apríla 1940*, číslo 3277/40 – prez. *O usporiadaní školských vychádzok a zájazdov*, in: *Zvesti MŠANO*, 1940, roč. 3, č. 5, s. 89; *Učebné osnovy pre učiteľské akadémie. Zásadné stanoviská*, in: *Zvesti MŠANO*, 1940, roč. 3, č. 5, s. 302–361.

⁴⁵ K mýtu obete pozri napríklad: Vladimír KRIVÝ – Elena MANNOVÁ, *Mýtus obete*, in: Eduard KREKOVÍČ – Elena MANNOVÁ – Eva KREKOVÍČOVÁ, *Mýty naše slovenské*, Bratislava 2005, s. 77–85. Mýty Slovenského štátu popisuje: Ivan KAMENEC, *Slovenská republika 1939–1945 a jej mýty*, in: E. KREKOVÍČ – E. MANNOVÁ – E. KREKOVÍČOVÁ, *Mýty naše slovenské*, s. 181–198.

⁴⁶ Slávka OTČENÁŠOVÁ, *Cyrilo-metodská tradícia v československých a slovenských učebniciach dejepisu publikovaných po roku 1918*, in: Martin HETĚNYI – Peter IVANIČ – Martin HUSÁR – Martina LUKÁČOVÁ (eds.), *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*, Nitra 2013, s. 256–268.

⁴⁷ Bližšie pozri: M. PALÁRIK, *Divadelníctvo v Nitre*, s. 377.

⁴⁸ Viera PILINSKÁ, *Zmeny v štruktúre obyvateľstva podľa veku, rodinného stavu a vzdelania na Slovensku po vzniku Československa*, in: Slovenská štatistika a demografia, 2018, roč. 18, č. 4, s. 29 an. Pilinská uvádza, že prvýkrát sa na Slovensku zisťovalo najvyššie dosiahnuté vzdelanie až počas sčítania ľudu v roku 1950, dovtedy sa úrady zaujímali iba o gramotnosť občanov.

⁴⁹ ASNM v BA, fond ZSM, 1939–1959, kr. 2/2, Výročná správa múzeí na Slovensku za rok 1942 zaslané Zväzu slovenských múzeí.

⁵⁰ „...šéf propagandy Šaňo Mach vyhlásil redaktorovi *Neue Freie Presse*, že prvou úlohou úradu slovenskej propagandy bude odstránenie protislovenských a židovských redaktorov a spisovateľov. Naším cieľom je – vyhlásil Šaňo Mach – aby tlač, literatúra, rádio, divadlo a film pomohli k víťazstvu myšlienky novej slovenskej vlády...“ BEZ AUTORA, *Šaňo Mach o plánoch slovenskej propagandy*, Slovenská politika, 1938, roč. 19, č. 250, s. 3.

⁵¹ Porovnaj: BEZ AUTORA, *Prerod v muzejníctví*, Zprávy památkové péče, 1938, roč. 2, č. 1, s. 4.

⁵² Porovnaj: Alžbeta GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, *O súčasnom muzejníctve*, Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1940, roč. 31, č. 2, s. 41–42. O múzejnej pedagogike v tridsiatych rokoch 20. storočia pozri: Friedrich WAIDACHER, *Príručka všeobecnej muzeológie*, Bratislava 1999, s. 76–77; Thorsten HEESE, „...ein eigenes Local für Kunst und Altertum“. *Die Institutionalisierung des Sammelns am Beispiel der Osnabrücker Museumsgeschichte* [online], Martin Luther University of Halle-Wittenberg, Halle, 2002, [30. 08. 2015]. Dostupné na internete: <http://digital.bibliothek.uni-halle.de/ulbhalhssun/content/titleinfo/2589814>.

⁵³ Alžbeta GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, *Inštalácia zbierok podľa moderných zásad muzeologických*, in: Ján GERYK a kol., *Odborné práce v múzeách: pokyny pre správcov múzeí*, Turčiansky Svätý Martin 1942, s. 39–53.

⁵⁴ ASNM v BA, f. ZSM, 1939–1959, kr. 1, Zápisničná kniha Zväzu slovenských múzeí, s. 14–15, 54.

bezpečnostné opatrenia v rámci civilnej protiletectkej obrany.⁵⁵ K preinštalovaniu expozícií došlo počas trvania slovenského štátu iba v štyroch slovenských múzeách: v Mestskom múzeu v Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Kremnici a Kežmarku.⁵⁶ Predstavy Hlinkovej slovenskej ľudovej strany o múzeách ako prostriedkoch vlasteneckej výchovy narážali na každodennú múzejnícku realitu, v ktorej najmä menšie, regionálne múzeá bojovali s nedostatkom personálu, skladových a výstavných priestorov, respektíve s akoukoľvek koncepciou expozičnej činnosti. Veľká časť múzeí na Slovensku ustrnula na úrovni starožitníckych výkladov, kde sa návštevníkovi prezentovalo prakticky všetko, čo sa v ňom aktuálne nachádzalo. Pri takto koncipovaných „výstavách“ sa len ťažko mohlo uvažovať nad hojnejšou návštevnosťou, i tak ovplyvnenou vojnovým obdobím, alebo aktívnejším šírením filozofie štátostrany.

Pri dnešnej úrovni poznania vývoja v oblasti múzejníctva na Slovensku v období druhej svetovej vojny možno konštatovať, že menšie, regionálne múzeá „nestáli“ pre štátostranu v oblasti šírenia ideológie a propagandy na prvom mieste. Zaujímavejšie boli skôr veľké ústavy v Bratislave a Turčianskom Svätom Martine. Vzhľadom na zameranie ich zbierkotvorného programu poskytovali obe inštitúcie dostatočné množstvo pramenného materiálu na vytváranie expozícií koncepčne zapadajúcich do požiadaviek vládnej moci. Bratislavské múzeá zaznamenávali v porovnaní s menšími múzejnými pracoviskami vyššiu návštevnosť, čomu napomáhal fakt, že v meste žilo viac obyvateľov s vyšším stupňom vzdelania. Múzeum v centre Turca bolo už od svojho vzniku prezentované ako výkladná skriňa slovenského národa a to mu v očiach verejnosti dodávalo doslova punc posvätného stánku minulosti Slovákov. Slovenské múzeum v Bratislave, po počiatočných turbulenciách, usporiadalo niekoľko výstav, ktoré možno označiť za štátnoideologické, či už to boli výstavy Deutsche Partei, ale širší priestor dostávali i umelci akcentujúci v dielach národnú tematiku.⁵⁷ V Slovenskom národnom múzeu v Turčianskom Svätom Martine sa jeho riaditeľ, Pavol Florek, snažil prispôsobiť priestory reprezentačným potrebám štátu. Múzeum navštívilo niekoľko oficiálnych štátnych delegácií, vrátane prezidenta Jozefa Tisa, šéfa Úradu propagandy Alexandra Macha a rôznych nemeckých hostí, ktorí prišli na

pozvanie riaditeľa. Florek sa snažil, aby expozície múzea boli doplnené o nemecky písaného sprievodcu a do nemčiny mal byť preložený aj popisný materiál. Nakoniec k týmto zmenám nedošlo. Na druhej strane je potrebné spomenúť aj fakt, že v múzeu zostali pracovať aj zamestnanci, ktorí z národnostného a politického hľadiska odporovali predstavám vládneho režimu.⁵⁸ Dôvodom na tento postoj mohlo byť to, že režim nedisponoval dostatočným množstvom oddaných vzdelancov, ktorí by nahradili pre štát „nespolahlivých“ pracovníkov. Pokiaľ to bolo možné a títo zamestnanci výrazne neprispievali k poburovaniu proti vládnej moci, nechali ich na svojich miestach. V prípade nutnosti mali politickí predstavitelia stále k dispozícii zastrašovací metódy (internovanie v tábore pre politických väzňov v Ilave), ktoré by neváhali využiť.⁵⁹

Vplyv politickej moci na múzeá sa výraznejšie prejavil v hlavnom meste. Bratislavské múzeá (Slovenské múzeum a Mestské múzeum⁶⁰), vzhľadom na bezprostrednú blízkosť predstaviteľov štátu a centrálnych inštitúcií, usporiadali v tomto období niekoľko výstav, ktoré sa niesli v štátnoideologickom duchu. Priestor v nich dostávali i umelci, ktorých námety boli národné, zrozumiteľné pre čo najširšie publikum. Oficiálna štátna ideológia bola šírená aj prostredníctvom dvoch nových inštitúcií v hlavnom meste krajiny – Vojenského múzea (verejnosti bolo sprístupnené v roku 1940) a Slovenského hygienického múzea (otvorené v roku 1941). Vojenské múzeum vystavovalo najmä ukoristený vojenský materiál z ťaženia proti Sovietskemu zväzu.⁶¹ Múzeum hygieny bolo zase filiálkou drážďanského hygienického múzea. Na jeho vzniku aktívne participovala Slovensko-nemecká spoločnosť, na čele ktorej stál radikálny pronacisticky orientovaný predstaviteľ HSĽS a predseda vlády Vojtech Tuka. Vzhľadom na zameranie „materského múzea“ na dokumentáciu eugeniky možno predpokladať, že aj jeho bratislavská pobočka bola podobne orientovaná a šírila rasovú ideológiu na Slovensku.⁶² Doterajší výskum neumožňuje exaktné konštatovanie, ako ovplyvňovala súdoba vládna moc činnosť múzeí v ostatných častiach republiky. Zatiaľ máme zmapované expozičné aktivity múzeí a iných kultúrnych inštitúcií na území mesta Bratislava⁶³, ostatné lokality zatiaľ na výskum čakajú. Jediný záver, ktorý možno nateraz

⁵⁵ ASNM v BA, f. ZSM, 1939–1959, kr. 1, Zápisničná kniha Zväzu slovenských múzeí, s. 14–15, 54.

⁵⁶ ASNM v BA, f. ZSM, 1939–1959, kr. 2/1, Revízne správy o múzeách.

⁵⁷ E. Machajdíkova (E. MACHAJDÍKOVÁ, *Slovenské národné múzeum a jeho predchodcovia*) uvádza iba výstavy Deutsche Partei: Výstava nemeckých výtvarníkov zo Slovenska a Die Volksgemeinschaft plant und baut. Medzi výstavy, ktoré námetmi naplnili predstavy štátnej moci o ideálnom umení, však možno zaradiť i výstavy umelcov ako napríklad Jozefa Satina, Milovana Krakera, Františka Viktora Podolaya a iných (podrobný zoznam pozri: Z. FALATHOVÁ, *Múzejníctvo a výstavníctvo*). Štát sa tiež pravidelne snažil prinášať umenie v krajinách patriacich do sféry vplyvu nacistického Nemecka, takýmito podujatiami boli: Výstava chorvátskeho výtvarného umenia a Výstava súčasného rumunského umenia. Z hľadiska tematickej preferencie predstaviteľov HSĽS môžeme považovať za štátnoideologickú i výstavu s názvom: Celoštátna výstava poštových známok. Po vzniku Slovenskej republiky boli navrhnuté nové poštové ceniny, na ktorých boli prezentované národné témy – objavili sa na nich napríklad idealizované podoby veľkomoravských kniežat, ochranné nemecké lietadlá nad Slovenskom, či séria malieb s ľudovou tematikou od Martina Benku. Blížšie o tom pozri napríklad: Miroslav PALÁRIK – Zuzana HASAROVÁ, *Medzníky slovenských a československých dejín na známkach z filatelističkej zbierky Slovenského národného múzea*, in: Miroslav PALÁRIK – Peter KERESTĚŠ – Milan BELEJ (eds.), *Milníky 20. storočia v regióne Nitrianskeho kraja*, Nitra 2018, s. 111–139.

⁵⁸ M. HALMOVÁ, *Muzeálna slovenská spoločnosť*, s. 5–14.

⁵⁹ K tomu pozri napríklad: Marina ZAVACKÁ, *Ľudácka prevýchova. Mária Janšáková v Ilave roku 1939 a jej Cela č. 20*, Bratislava 2018.

⁶⁰ O výstavných aktivitách Mestského múzea v Bratislave pozri bližšie: Elena KURINCOVÁ, *Múzeum mesta Bratislavy počas druhej svetovej vojny*, in: Gabriela PODUŠELOVÁ – Viera MAJCHROVIČOVÁ (eds.), *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*, Bratislava 2015, s. 54–63.

⁶¹ O tom bližšie: Peter CHORVÁTH, *Vojenské múzeum v Bratislave 1939–1945 (plány versus realita)*, *Vojenská história. Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo*, 2012, roč. 16, č. 3, s. 6–16.

⁶² K aktivitám Slovenského hygienického múzea v Bratislave pozri napríklad: Miroslav PALÁRIK, *Príspevok k dejinám múzejných činností na Slovensku. (Hygienická výstava – „Zázrak života“)*, in: Egon WIEDERMANN (ed.), *Studia Historica Nitriensia* 13, Nitra 2006, s. 251–260.

⁶³ Zuzana FALATHOVÁ, *Múzejníctvo a výstavníctvo v Bratislave v období prvej Slovenskej republiky (1939–1945)*, *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2017, roč. 5, č. 2, s. 61–76.

vyvodit', je, že prezentovanie štátnej ideológie v priestoroch múzeí do veľkej miery záležalo od jej pracovníkov a ich politického presvedčenia. Nové poznatky by mohol priniesť podrobný výskum v súdobých múzejných ústavoch, zameraný na analýzu zachovanej múzejnej dokumentácie (knihá návštev, kniha prírastkov, katalóg, dokumentácia k expozíciám, lektorské slovo), respektíve dobovej tlače. Múzejnícku historiografiu by obohatil aj výskum v pracoviskách, ktoré pripadli po Viedenskej arbitráži do Maďarska (boli to Štátne východoslovenské múzeum v Košiciach, Mestské múzeum v Komárne, Mestské múzeum v Leviciach, Gemerské múzeum v Rimavskej Sobote a Mestské múzeum v Rožňave). O týchto múzeách dnes vieme len veľmi málo informácií.

Nacistická propaganda sa na Slovensku presadzovala aj prostredníctvom výstav, tie sa však inštalovali mimo priestorov múzeí. Tieto krátkodobé akcie, zamerané na hlásanie prvkov a výdobytkov nacionálneho socializmu, mali na starosti Úrad propagandy, Slovensko-nemecká spoločnosť, Nemecká strana na Slovensku alebo organizácie sprostredkujúce kultúrnu spoluprácu medzi Nemeckou ríšou a slovenským štátom. Snahy o ovplyvnenie slovenskej kultúry „novými impulzmi“ z Nemeckej ríše dokumentuje aj článok s názvom „K návšteve ríšskeho ministra Rusta“, ktorý bol pri tejto príležitosti uverejnený v novinách *Slovák* v auguste 1941: „Slovensko po vzniku svojho štátu stálo duchovne pevne a tento stav sa deň čo deň zlepšuje. Línia strany, ktorá mala vždy na zreteli i duchovné pulzovanie národa, spôsobilá, že dnes stačí nám len kráčať za touto osvedčenou líniou. Okrem tejto vlastnej línie, usilujúcej sa o vlastnú duchovnú individualitu, pomohla nám v tom, že u nás nenastal duchovný chaos, i skutočnosť, že sme sa usilovali ziať si za vzor v duchovnom živote všetky tie štáty, ktoré priniesli nový život a ktoré šírili nové myšlienky a nové idee, ktoré preformovali starú Európu. Tu je a bude nám vzorom predovšetkým nové Nemecko, v ktorom nové duchovné prúdy umožňujú nový, nebyvalý vzrast kultúry. My, Slováci, budeme sa musieť snažiť čo najviac ťažiť z nového kultúrneho pulzovania v Nemecku a želáme si, aby návšteva ministra Rusta stala sa ďalším posilnením vzájomných kultúrnych vzťahov.“⁶⁴ „Kultúrne“ výstavné akcie organizované vyššie spomenutými inštitúciami boli často usporadúvané pod záštitou predstaviteľov

štátu.⁶⁵ Ich primárnou úlohou bolo priblížiť nemecký nacionálny socializmus slovenskej verejnosti, upozorniť na jeho pozitíva, a tak vtláčať reakčnú ideológiu do mysle občanov. Výstavy boli vždy precízne pripravené, takže vedeli ľudí zaujať. Aby sa dosiahla čo najvyššia návštevnosť, získavali návštevníci zľavy na cestovnom. Výstavy mali putovný charakter a prešli viacerými slovenskými mestami. Vstupné sa v zásade neplatilo alebo bolo len symbolické. Napríklad redaktor *Slováka* opísal výstavu nemeckej knihy v Bratislave takto: „...výstava nám vo výbere predvádza a ukazuje hlavne knihy a publikácie, ktoré vydalo súčasné Nemecko. Na čele ústrednej výstavnej siene sú pod Hitlerovou podobizňou diela tvorcov dnešného Nemecka, od Hitlerovho základného diela ‚Mein Kampf‘ až po diela jeho spolupracovníkov, ministrov a popredných pracovníkov národne-sociálneho hnutia.“⁶⁶ V podobnom duchu sa niesla aj Protibolševistická výstava, na margo ktorej redaktor *Slováka* poznamenal: „...na výstave v slovenskom oddelení sú listy, ktoré písali zblúdili katolícki slovenskí robotníci, ktorí odišli do sovietskeho raja. Sú najlepším dôkazom, ako zotročili robotníkov v Rusku, ktoré od roku 1917 stalo sa domovom otroctva. Je povinnosťou každého statočného Slováka, aby poznal dôkladne nebezpečenstvo bolševických hesiel. Každý Slováka dnes bojuje proti bolševizmu najlepšie tým, že sa vzdeláva a poučuje z odbornej literatúry, najmä z tých štátov, ktoré tak úspešne bojujú proti rudému teroru.“⁶⁷ Medzi akcie tohto druhu na Slovensku patrili už spomenuté: „Protibolševistická výstava“ v Bratislave,⁶⁸ „Výstava nemeckej knihy“ v Bratislave a v Prešove,⁶⁹ ale aj výstava „Človek – zázrak života“ v Bratislave, v Prešove, v Banskej Bystrici a v Nitre⁷⁰ alebo „Hradské Adolfa Hitlera“ v Bratislave⁷¹.

Úroveň dokumentácie súčasnosti v dvoch najväčších slovenských múzeách

Múzeá ako pamäťové inštitúcie mohli svojou dokumentačnou a expozičnou činnosťou prispieť k utvrdzovaniu v tom čase konštruovaného národného príbehu, založenom na odvekej snahe Slovákov o vytvorenie si vlastného štátu, v podobe, ako ho podal Jozef Tiso, predseda Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, 14. marca 1939 v rozhlasovom prejave. V ňom tvrdil,

⁶⁴ BEZ AUTORA, *K návšteve ríšskeho ministra Rusta*, *Slovák*, 1941, roč. 23, č. 184, s. 3. Užšia kooperácia slovenského štátu a Nemeckej ríše v oblasti kultúry, proklamovaná aj niektorými predstaviteľmi štátu, bola podporená uzavretím „Dohody medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou o spolupráci na kultúrnom poli“, ktorá vstúpila do platnosti 18. 1. 1943. Pozri: Slovenský zákonník 1943, Vyhláška ministra zahraničných vecí zo dňa 5. 2. 1943, s. 189. K problematike ohlasu a praktického naplnenia „kultúrnej dohody“ medzi treťou ríšou a prvou Slovenskou republikou pozri bližšie: S. DRAGŮN, *Nemecko-slovenská dohoda z roku 1942*, s. 559–576. O slovensko-nemeckých kultúrnych vzťahoch v sledovanom období pozri: Ivan KAMENEC, *V pozícii duchovného satelita. Miesto kultúry v slovensko-nemeckých vzťahoch v čase druhej svetovej vojny*, *História. Revue o dejinách spoločnosti*, 2009, roč. 9, č. 5–6, s. 76–80.

⁶⁵ Napríklad Alexandra Macha – veliteľ a Hlinkovej gardy, šéfa Úradu propagandy a ministra vnútra, alebo Vojtecha Tuku, ktorý bol zakladateľom Slovensko-nemeckej spoločnosti v Bratislave, predseda vlády a minister zahraničných vecí. O angažovanosti týchto politikov v oblasti kultúry pozri bližšie: Ivan KAMENEC, *Slovenský štát*. Praha 1992, s. 99–106.

⁶⁶ BEZ AUTORA, *Skvelý obraz nemeckej dokonalosti*, *Slovák*, 1940, roč. 22, č. 18, s. 7. Výstava bola usporiadaná pod záštitou Dr. Vojtecha Tuku v pavilóne Spolku slovenských umelcov v Bratislave.

⁶⁷ BEZ AUTORA, *Protibolševická výstava doplnená slovenským materiálom*, *Slovák*, 1939, roč. 21, č. 92, s. 3. Výstava bola usporiadaná pod záštitou Úradu propagandy.

⁶⁸ BEZ AUTORA, *Protibolševická výstava*, s. 3. Jej putovanie zabezpečilo inštalovanie v niekoľkých vozňoch, ktoré prechádzali železničnými stanicami na Slovensku. Išlo o typickú propagandistickú akciu, ktorá reagovala na vývoj na fronte a mala navadiť Slovákov do boja proti Sovietskemu zväzu.

⁶⁹ BEZ AUTORA, *Skvelý obraz nemeckej dokonalosti*, s. 7.

⁷⁰ BEZ AUTORA, *Hygienická výstava bude v Nitre*, *Nitrianska stráž*, 1943, roč. 22, č. 20, s. 3; BEZ AUTORA, *Otvorenie hygienickej výstavy v Nitre*, *Nitrianska stráž*, 1943, roč. 22, č. 21, s. 3; BEZ AUTORA, *Prehľadka výstavou hygieny*, *Nitrianska stráž*, 1943, roč. 22, č. 22, s. 1. Výstavu pripravila Slovensko-nemecká spoločnosť (ako vlastník zbierok Hygienického múzeu), Hygienické múzeum v Bratislave a zdravotný odbor ministerstva vnútra, a to pod záštitou Alexandra Macha. O tejto akcii pozri bližšie: Miroslav PALÁRIK, *Aktivity Slovensko-nemeckej spoločnosti v oblasti múzejníctva v rokoch 1941–1945. (Slovenské hygienické múzeum v Bratislave)*, in: Marcela OBRECHTOVÁ – Václav ZEMAN (eds.), *Fenomén múzeu v 19. a prvni polovine 20. storočia: XVIII. ústecké kolokvium. Ústí nad Labem 22.–23. dubna 2010, Ústí nad Labem 2011*, s. 83–100.

⁷¹ SNA v BA, fond Policajné riaditeľstvo v Bratislave, kr. 67.

že: „...Splnili sa túžby našej národnej ambície, ktorá poháňala životnú silu národa k tomu, aby riadenie svojich vecí mal národ celkom, úplne a bezvýhradne vo svojich rukách. Náš samostatný Slovenský štát zrodil sa teraz dôsledne v rozvíjanej politickej vôle národa slovenského vládnúť sám nad sebou na celej čiare, neodvisle od kohokoľvek. Vznikol teda z hlbokých kladných síl, ktoré budili oduševnenie, tvorili hodnoty, budovali prácou a sledovali priamu čiaru historického vývinu národa slovenského...“⁷² Tento mýtus ohľadom založenia štátu ďalej šíрили oficiálne politické kruhy, hoci vedeli, že skutočnosť bola odlišná. Vznik nového štátu a jeho etablovanie sa stalo pre slovenských múzejníkov ideálnym priestorom na dokumentáciu súčasnosti, rýchlo nasledujúcich politických a spoločenských zmien a zároveň štátom deklarovaného pokroku v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. Na to však potrebovali dokonale poznať múzejnícku problematiku. Prax však ukazovala, že väčšina múzeí na Slovensku mala problém už i so základnými múzejnými činnosťami, ako boli napríklad premyslená koncepcia zbierkotvornej činnosti, vedecké spracovanie zbierok a ich správne inštalovanie. Pracovníkmi v múzeách boli miestni vzdelanci – učitelia, kňazi a iní dobrovoľníci, ktorí nemali potrebné skúsenosti a aspoň základné múzejnícke zručnosti. Možno preto predpokladať, že dokumentácia súčasnosti im bola vzdialená a pravdepodobne skôr závisela na vnútornom zžití sa toho-ktorého pracovníka múzea s konceptom vzniku slovenského štátu a jeho politiky.

Dokumentácia súčasnosti bola v 20. storočí (a je tomu tak aj dnes) často pertraktovaná⁷³, v Československu najmä v období po februári 1948⁷⁴, pričom sa k nej vyjadrili poprední predstavitelia muzeológie doma i v zahraničí. Problematickým sa môže javiť ponímanie slova súčasnosť. Čo je súčasnosťou a čo do nej už nepatrí? V príspevku chápem časové ohraničenie

súčasnosti tak, ako ho definoval Zbyněk Z. Stránský, tzn. obdobie, kedy je muzealizovaný jav v spoločnosti reálne prítomný.⁷⁵ Výskum, ktorý som vykonal, bol vykonaný v dvoch najväčších slovenských múzejných ústavoch, kde pôsobili odborníci stretávajúci sa s najnovšími trendami v oblasti múzejníctva. Vo februári roku 1941 dokonca usporiadal Zväz slovenských múzeí v Turčianskom Svätom Martine kurz pre pracovníkov v múzeách, kde sa hovorilo aj o dokumentácii súčasnosti, a nedostatky v tomto smere konštatoval Miloš Jurkovič, pracovník Slovenského múzea v Bratislave, v revízijských správach o kontrole múzeí na strednom Slovensku v roku 1942.⁷⁶ Môžeme sa preto domnievať, že o aktívnej dokumentácii poprední slovenskí múzejníci mali v sledovanom čase dostatočné množstvo informácií. Na základe prístupu pracovníkov dvoch najväčších múzeí na Slovensku v tomto období – Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine a Slovenského múzea v Bratislave, k aktívnej selekcii a dokumentácii, je, podľa môjho názoru, možné rekonštruovať stav múzejníctva v republike počas druhej svetovej vojny a zároveň postoj jej zamestnancov k novému štátnemu zriadeniu. Prieskumu boli podrobené zachované prírastkové knihy oboch ústavov.

Slovenské národné múzeum v Turčianskom Svätom Martine

Na základe zápisov z knihy prírastkov možno konštatovať, že z historiografického hľadiska bolo toto obdobie dokumentované najmä knižnou produkciou. Nešlo však o aktívny prístup zo strany pracovníkov, pretože múzeu boli zasielané povinné výtlačky niektorých titulov, napríklad: diela Andreja Hlinku⁷⁷, Františka Hrušovského⁷⁸, Vojtecha Tuku⁷⁹, Štefana Polakoviča⁸⁰, Karola Sidora⁸¹ a iných⁸². Podrobne sa

⁷² Celý prejav Jozefa Tisa dostupný na internete: https://www.herder-institut.de/no_cache/digitale-angebote/dokumente-und-materialien/themenmodule/quelle/1841/details/2732.html (24. 2. 2020)

⁷³ K problematike pozri napríklad: Kolektív autorov, *Teorie a praxe – dokumentace současnosti. Sborník z odborného semináře*, Brno 2006; Marek JUNEK, *Problematika soudobé dokumentace v Československu před rokem 1989*, Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce, 2012, roč. 50, č. 1, s. 3–9; Marek JUNEK, *Soudobá dokumentace v České republice po roce 1989*, Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky, 2013, roč. 13, č. 2, s. 17–18; Jan DOLÁK, *Dokumentace současnosti a nejnovější historie doma i ve světě*, Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky, 2013, roč. 13, č. 2, s. 18; Jan DOLÁK, *Dokumentace současnosti a nedávne historie. Domáci a zahraniční přístupy*, Museologica Brunensia, 2014, roč. 3, č. 4, s. 34–35; Michal BABÍK, *Radeji na stokoruny s Gottwaldem než uctívat baroko*, Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky, 2013, roč. 13, č. 2, s. 19–20; Petr NEKUŽA – Pavla STÖHROVÁ, *Dokumentace současnosti v oblasti technického dědictví – vlivu spolupráce muzejní instituce se současným výrobním sektorem na strategii její odborné činnosti*, Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2019, roč. 7, č. 1, s. 225–233; Zdenka LETENAYOVÁ – Eva ŠEVČÍKOVÁ (eds.), *Múzejná dokumentácia druhej polovice 20. storočia na Slovensku. Problematika komplexnej múzejnej dokumentácie obdobia po roku 1989. Zborník príspevkov z konferencie*, Bratislava 2012; alebo tematické číslo časopisu Acta Musei Nationalis Pragae – Historia, 2017, roč. 71, č. 3–4.

⁷⁴ K problematike pozri napríklad: Kolektív autorov, *Problémy soudobé dokumentace. (Materiály z celostátního semináře v Brně, listopad 1966)*, Praha 1968; Zbyněk Z. STRÁNSKÝ, *Metodologické otázky dokumentace současnosti*, Muzeologické sešity, 1974, č. 5, s. 13–27; Zbyněk Z. STRÁNSKÝ, *Československé i zahraniční zkušenosti a názory na dokumentaci současnosti. Teze muzeologického semináře*, Muzeologické sešity, 1974, č. 5, s. 5–11; Jiří ŠPĚT, *Jsmo připraveni dokumentovat současnost?*, Muzejní a vlastivědná práce, 1975, roč. 13, č. 2, s. 53–59; Jiří ŠPĚT, *Dokumentace současnosti a muzea*, Muzejní a vlastivědná práce, 1989, roč. 27, č. 2, s. 65–74; Jiřina TELCOVÁ, *K dokumentaci současnosti v muzeích uměnovědného typu*, Muzeologické sešity, 1976, č. 6, s. 21–23 a mnohí iní.

⁷⁵ Z. Z. STRÁNSKÝ, *Metodologické otázky*, s. 18.

⁷⁶ Porovnaj: M. PALÁRIK, *Zväz slovenských múzeí*, s. 96 a 173.

⁷⁷ Andrej HLINKA, *Vplyv družstiev na dobrobyt ľudu a prečo sa zakladajú družstvá*, Bratislava 1940.

⁷⁸ František HRUŠOVSKÝ, *Obrázkové slovenské dejiny*, Turčiansky Svätý Martin 1942.

⁷⁹ Vojtech TUKA, *Slovenský štát*, Bratislava 1944.

⁸⁰ Štefan POLAKOVIČ, *Warum eine freie Slowakei?*, Bratislava 1944; Štefan POLAKOVIČ, *Začiatky slovenskej národnej filozofie*, Bratislava 1944; Štefan POLAKOVIČ, *Slovenský národný socializmus. (Ideové poznámky)*, Bratislava 1941. K tejto osobnosti pozri napríklad: Michaela LENČEŠOVÁ, *Comeback Štefana Polakoviča po vzniku Slovenskej republiky. K Polakovičovmu hľadaniu zmyslu slovenských dejín 20. storočia*, in: Miroslav PALÁRIK – Peter KERESTĚŠ – Milan BELEJ (eds.), *Míľniky 20. storočia v regióne Nitrianskeho kraja*, Nitra 2018, s. 214–227; Anton HRUBOŇ, *Slovenský národný socializmus v koncepciách Štefana Polakoviča a Stanislava Mečiara. (Dva návrhy posalzburského smerovania prvej Slovenskej republiky)*, in: Anton HRUBOŇ – Zuzana TOKÁROVÁ – Juraj LEPIŠ, *Slovensko v rokoch neslobody 1938–1989 II. Osobnosti známe – neznáme. Zborník z vedeckej konferencie Banská Bystrica 22.–23. mája 2012*, Bratislava 2014, s. 20–34.

⁸¹ Karol SIDOR, *Slovenská politika na pôde pražského snemu (1918–1938)*, Bratislava 1944.

⁸² Ján Balko, *Bryndziarsky priemysel na Slovensku*, Turčiansky Svätý Martin 1940; BEZ AUTORA, *Útokom k víťazstvu. Obrázkový prehľad z dejinných chvíľ Slovákov 1938–1940*, vydala HSLŠ; Valentín BENIAK – Martin BENKA, *Strážcovia a ochrankyne Slovenska*, Turčiansky Svätý

dokumentoval život Milana Rastislava Štefánika, čo súviselo najmä s prenesením jeho pozostalosti z Čiech na Slovensko, pričom v sledovanom období bol obraz o tejto osobnosti pozmenený v duchu potrieb HSLS, z popredného predstaviteľa československého zahraničného odboja, spoluzakladateľa ČSR a priateľa prezidenta republiky Tomáša G. Masaryka sa stal bojovník za práva Slovákov.⁸³ Akvizícia predmetov súvisiacich so vznikom nového štátu, jeho politickou orientáciou a autoritatívnym režimom bola dokumentovaná najmä na základe nových emisií poštových známok a kolkov, prípadne bankoviek. Väčšina z nich bola získaná darom od inštitúcií, ktoré mali na starosti ich vydanie. Zaujímavé je, že akcesia predmetov súvisiacich s aktuálnym dňom na Slovensku sa nezvyšila ani pri výročiach vzniku samostatného štátu, dokonca ani pri oslavách 5. výročia, počas ktorého sa bilancoval život v slovenskom štáte a upozorňovalo na pokrok zaznamenaný v „prvej päťročnici“. Úplne absentuje dokumentácia protizidovskej propagandy, osudov Židov a Rómov počas slovenského štátu. Múzeum neprijalo takmer žiadne predmety súvisiace s každodenným, prípadne s rozvíjajúcim sa hospodárskym životom. Naopak, po ukončení druhej svetovej vojny sa takmer okamžite (11. 5. 1945) začali do múzea prijímať pamiatky na Slovenské národné povstanie. Je to pochopiteľné, vzhľadom na význam tejto udalosti v národných dejinách. A tu do popredia vstupuje zaujímavý fakt, že sa dokumentoval odboj proti vláde a štátu, ktorého negatívne pôsobenie nebolo podrobne zdokumentované. Jedným z dôvodov tohto stavu mohlo byť demokratické zmýšľanie, názorový oportunizmus zamestnancov skúmaného ústavu. Avšak to by v ideálnych podmienkach nemalo byť dôvodom na nevykonávanie činnosti, pre ktorú je múzeum zriadené.

Rok	Počet prírastkových čísel	Počet prírastkových čísel zodpovedajúcich dokumentácii súčasnosti/počet predmetov ⁸⁴
1939	227	12/14
1940	331	18/208
1941	297	20/162
1942	292	19/19
1943	376	20/20
1944	352	23/74

Tabuľka č. 1. Počet prírastkov vo fonde Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine v rokoch 1939–1944 zodpovedajúcich dokumentácii súčasnosti. Zdroj: Archív Slovenského národného múzea – Etnografického múzea v Martine, Prírastková kniha Slovenského národného múzea.

Slovenské múzeum v Bratislave

Negatívnejšie z hľadiska akvizície predmetov súčasnosti vyšlo druhé najväčšie múzeum na Slovensku – bratislavské Slovenské múzeum. V rokoch 1940 a 1941 rozšírilo múzeum zbierkový fond iba o 11 predmetov, ktoré možno pokladať za dokumenty súčasnosti. Táto situácia bola spôsobená najmä tým, že inštitúcia a jej predchodcovia prešli v danom čase značne turbulentným obdobím. Okrem samotného vzniku múzea zlúčením dovtedy troch samostatných pracovísk (Zemедelského múzea s Lesnícko-loveckým múzeom ako jeho autonómnou zložkou a Slovenského vlastivedného múzea), to boli aj spory o budovu s inými štátnymi inštitúciami. V roku 1944 zase budovu priamo zasiahli bomby pri leteckých náletoch na Bratislavu.⁸⁵ V dokumentácii sa nachádza len niekoľko predmetov, ktoré by mohli byť považované za doklad o aktuálnom politickom vývoji v krajine. Zväčša ide o busty vedúcich predstaviteľov štátu – Andreja Hlinku (zomrel v 16. augusta 1938, ale jeho kult bol v slovenskom štáte aktívne budovaný) a Jozefa Tisa, rôzne knihy, ktoré sa do zbierok dostali ako povinné výtlačky alebo dary od predstaviteľov Deutsche Partei na Slovensku. Ministerstvo dopravy a verejných prác obohatilo zbierkový fond o niektoré emisie známok, kolkov a bankoviek. Múzeum získalo niekoľko desiatok kníh (dovedna 28 kusov) zo zhabaného židovského majetku, ale v prírastkovej knihe nie je zmienka o židovských minciach, ktoré mali byť tiež prijaté do zbierok múzea.⁸⁶

Rok	Počet prírastkových čísel	Počet prírastkových čísel zodpovedajúcich dokumentácii súčasnosti/počet predmetov ⁸⁷
1939	159	17/17
1940	205	6/6
1941	259	5/5
1942	244	12/12
1943	391	25/46
1944	178	60/74

Tabuľka č. 2. Počet prírastkov vo fonde Slovenského múzea v Bratislave (a jeho predchodcov) v rokoch 1939–1944 zodpovedajúcich dokumentácii súčasnosti. Zdroj: Slovenské národné múzeum v Bratislave, Prírastková kniha Slovenského múzea.

Martin 1942; Jozef SIVÁK, *Päť rokov slovenského školstva 1939–1943*, Bratislava 1944; Ladislav JÁNSKY, *Slovenská duchovná tvorba 1939–1944*, Bratislava 1944; BEZ AUTORA, *Armáda v obrane a práci. Päť rokov budovateľskej činnosti slovenskej armády*, Bratislava 1944.

⁸³ Peter MACHO, *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti*, Bratislava 2011; Peter MACHO, *Pozostalosť Milana Rastislava Štefánika v kontexte inštitucionálnych a rodinných záujmov v medzivojnovom období a vojnovom období*, Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, roč. 5, č. 1, s. 57–68; Alena MIKULÁŠOVÁ – Miroslav PALÁRIK, *Názvy ulíc a námestí v zajatí politiky. Zoznam slovenských dejateľov schválených na pomenovanie verejných priestranstiev v rokoch 1939–1945*, Studia historica Nitriensia, 2016, roč. 20, č. 1, s. 178–211.

⁸⁴ Prírastková kniha bola vedená tak, že pod jedným prírastkovým číslom bolo zapísaných viacerých predmetov, preto sa počet prírastkových čísel a počet jednotlivých predmetov odlišoval.

⁸⁵ O situácii v Slovenskom múzeu v rokoch 1939–1945 pozri napríklad: E. MACHAJDÍKOVÁ, *Slovenské národné múzeum a jeho predchodcovia*, s. 15–29; Jarmila STRELKOVÁ, *Quo vadis, Slovenské národné múzeum?* Múzeum, 1998, roč. 43, č. 1, s. 14–20; Pavol VALACHOVIČ, *Slovenské múzeum v rokoch 1940–1948*. Múzeum, 1989, roč. 34, č. 1, s. 38–47.

⁸⁶ Porovnaj: Miroslav PALÁRIK, *Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny*, Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515–534.

⁸⁷ Prírastková kniha bola vedená tak, že pod jedným prírastkovým číslom bolo zapísaných viacerých predmetov, preto sa počet prírastkových čísel a počet jednotlivých predmetov odlišoval.

Záver

Oblasť múzejníctva bola pre politickú moc na Slovensku v období druhej svetovej vojny v širokom spektre kultúrnych a osvetových inštitúcií na jednom z posledných miest. Súviselo to so skutočnosťou, že pre šírenie štátnej ideológie a propagandy boli pre štátostranu zaujímavé skôr kultúrne zariadenia navštevované verejnosťou viac ako boli múzeá (napríklad kiná, knižnice alebo divadlá). Preto sa v zákonoch a nariadeniach ministerstiev objavujú zmienky o múzeách v tomto období len sporadicky a rovnako zriedkavo sa v prejavoch popredných politikov objavovalo slovo múzeum. Najčastejšie sa tak dialo v súvislosti s výchovno-vzdelávacími inštitúciami, resp. s názornosťou doplnenia vyučovania dejepisu a zemepisu alebo so zákazom vývozu zbierkových predmetov do zahraničia. Predmety v múzeách mali žiakom slúžiť na posilnenie patriotizmu, povzbudzovať lásku a oddanosť k štátu a národu. Širšie využitie múzejných ústavov na propagandistické ciele bolo v sledovanom období problematické a to vzhľadom na nízku úroveň vizuálnej stránky väčšiny menších regionálnych múzeí a nezávládanie praktických múzejných činností ich zamestnancami. V tomto smere sa predstaviteľom HSLŠ osvedčili veľké múzeá v Bratislave a Turčianskom Svätom Martine. Tie poskytovali dostatočné množstvo zbierkových predmetov vhodných dokresľovať prebudovaný národný príbeh. Po 14. marci 1939 nastali zmeny aj v systéme starostlivosti o pamiatky. Zanikol Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku a v rámci oblasti múzejníctva vznikol samostatný Zväz slovenských múzeí, ktorý sa mal starať o pozdvihnutie ich úrovne. Táto úloha bola náročná, keďže personálne zloženie regionálnych múzeí bolo nedostatočné a viac-menej odkázané na dobrovoľnícku prácu miestnych učiteľov a kňazov. Na úrovni Zväzu boli prijaté opatrenia smerujúce k zvýšeniu kvality týchto ústavov, ale ich uplatňovanie v praxi zlyhávalo na samotných zamestnancoch. V rámci navrhovaných opatrení mali byť expozície v slovenských múzeách preinštalované v duchu moderných muzeologických zásad, prevzatých z nemeckej praxe. Tá akcentovala ľudovýchovný charakter výstav, pri zobrazovaní spoločenského javu zdôrazňovala výdobytky aktuálneho vládnuceho režimu, upozorňovala na rozdiely medzi jednotlivými etnikami. Tým jasne prispievala k šíreniu ideológie

a propagandy. Vo vojnovom čase a provizóriách panujúcich v danom čase v múzeách nakoniec prišlo k novému inštalovaniu len v štyroch múzejných pracoviskách. Nemecký výstavnícky trend mohol byť v slovenských podmienkach aplikovaný len v takom prípade, že by sa pracovníci sústredili i na dokumentáciu súčasnosti. Zachytili by tak turbulentný vývoj v štáte od roku 1938 a tým uplatnili aktívnu selekciu a dokumentáciu v praxi. Na základe vykonaného výskumu v dvoch najväčších slovenských múzeách možno povedať, že múzejníci túto šancu využili len sčasti. Ich konanie, respektíve v tomto prípade skôr nekonanie, mohlo súvisieť s ich postojom voči rozvíjajúcemu sa nedemokratickému režimu, avšak tento argument je z hľadiska muzeologických potrieb nedostatočný, hoci pochopiteľný. V prípade bratislavského Slovenského múzea mohli možnosti akvizície predmetov spadajúcich do dokumentácie súčasnosti do veľkej miery ovplyvniť okolnosti súvisiace s hektickými udalosťami v histórii múzea – jeho vznik v roku 1940 zlúčením troch pracovísk, boj o priestory so štátnymi úradmi, zásah budovy pri leteckých náletoch. Na mieste je nastolenie otázky, či v zmienených ústavoch existovala nejaká jasná koncepcia zbierkotvornej činnosti, respektíve či existovala nejaká štátom vytvorená politika dokumentácie vzniku a vývoja štátu. Doterajšie čiastkové výskumy naznačujú, že koncepcie si pracovníci v múzeách nevytvárali a ak, z rôznych dôvodov (nedostatok finančných prostriedkov, nedostatok odborných zamestnancov, priestorové problémy, opozitný postoj voči režimu) ich nenaplnili. Do zbierkových fondov sa vo veľkej väčšine prijímali predmety, ktoré boli na ich adresu poukázané zo strany štátnych úradov ako dary, čo by mohlo naznačovať, že štát mal záujem dokumentovať svoju činnosť v niektorých oblastiach. Vzhľadom na povahu predmetov išlo o oblasti umenia, kultúry a osvetu. V spomenutých múzeách však úplne absentuje dokumentácia zmien v politickom, spoločenskom a hospodárskom živote, ďalej protizidovských a protirómskych opatrení, o dokumentáciu ktorých nestál ani režim a v danom období ani múzejníci. Naopak, okamžite po skončení druhej svetovej vojny sa začalo s dokumentáciou odbojového hnutia, najmä Slovenského národného povstania, ktoré ako jedna zo zlomových udalostí v národnom príbehu Slovákov v ňom zaujalo významné miesto.